

Проект КП-06-Н50/2

Лора Тасева (ИБЦТ - БАН)

**Преводачът като творец на езика:
поглед към *Учителното евангелие*
на Константин Преславски**

Хумболтова лекция, 5.12.2023

Екип

проф. д-р Лора Тасева (София)

проф. д-р Ахим Рабус (Фрайбург)

доц. д-р Добриела Котова (София)

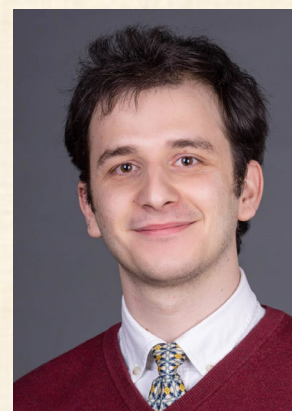
доц. д-р Петра Станковска (Любляна)

гл. ас. д-р Екатерина Дикова (София)

гл. ас. д-р Иван Петров (Виена)

докт. Георги Митов (Виена)

докт. Христина Давидкова (София)

Учително евангелие (УЕ) на Константин Преславски

- Най-ранният и най-обемният дидактичен сборник в старобългарската литература
- 51 беседи върху Евангелието, предназначени за църковна проповед в неделните дни от годината
- Автор – Константин Преславски
- Датировка – завършено около 893 г.
- Структурата на беседите:
 - уводна част - оригинална
 - централно ядро от катени (разяснения) на църковните отци към дадена евангелска притча - преведени
 - заключителна част - оригинална

Славянски източници

всички пълни преписи:

Синодален (ГИМ Син. 262), кр. XI-нач.

XII в. или средата на XII в., руски

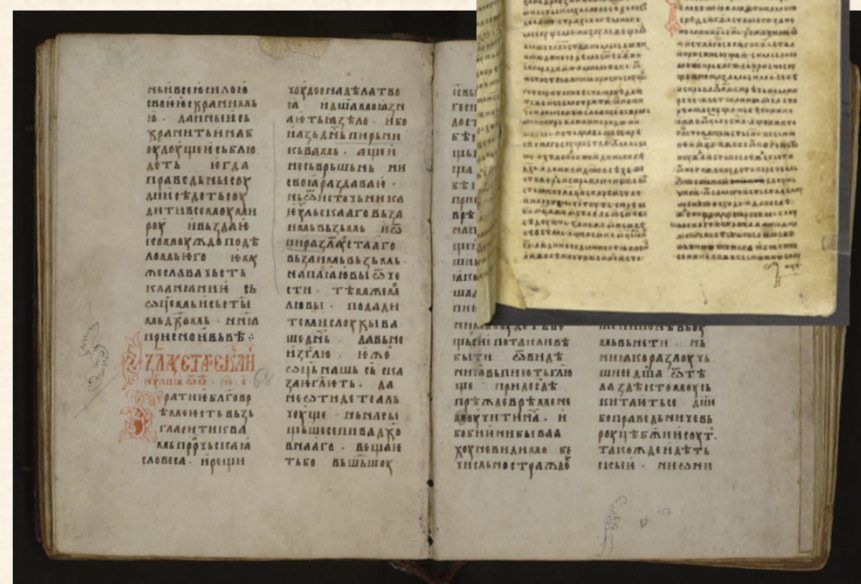
Гилфердингов (РНБ, Гильф. 32), 1286

г., сръбски

Виенски (ÖNB, C^od. Sl. 12), XIV в.,

сръбски

Хилендарски (Хил. 385), 1344 г., сръбски

Научна съдба

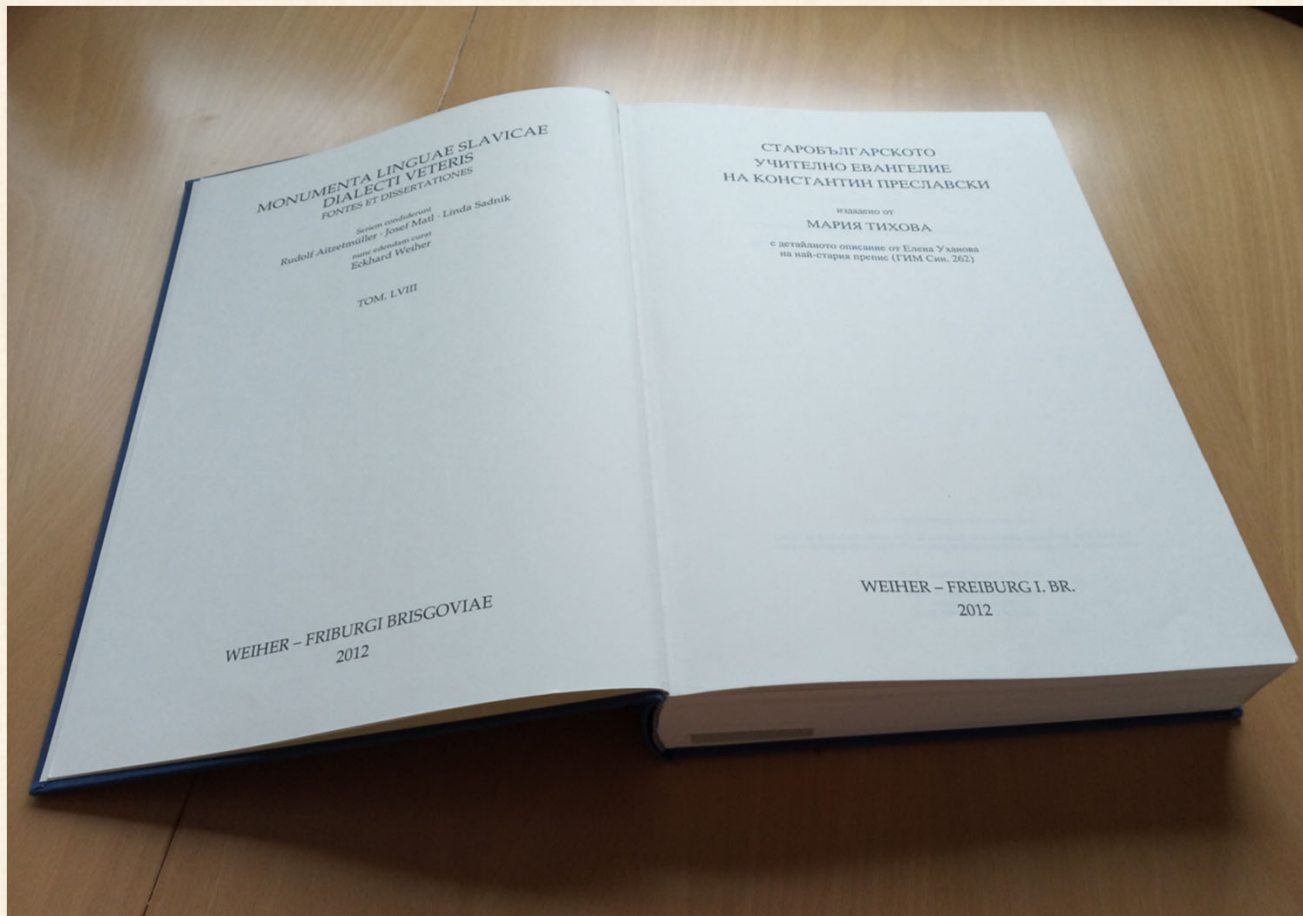
Издания

- XIX в. – малко повече от половината беседи: две от V. Jagić (1873), 17 от архим. Антоний (1885), 9 от Г. Михайлов (1895)
- XX в. – само една от A. Vaillant (1967)
- XXI в. – критично издание от М. Тихова (2012) в Monumenta linguae slavicae dialecti veteris т. 58

Изследвания

- XIX в. – А. Горский, К. Невоструев, архим. Антоний (Вадковский), Г. Михайлов,
- XX в. – И. Гълъбов, М. Тихова, К. Иванова
- XXI в.: Т. Славова, В. Крысько, Г. Мольков, Р. Кривко, Ж. Жикова, Д. Котова, И. Петров, Л. Тасева, Е. Дикова, Г. Митов.

Monumenta linguae slavicae dialecti veteris 58

Мария Тихова
(1935-2018)

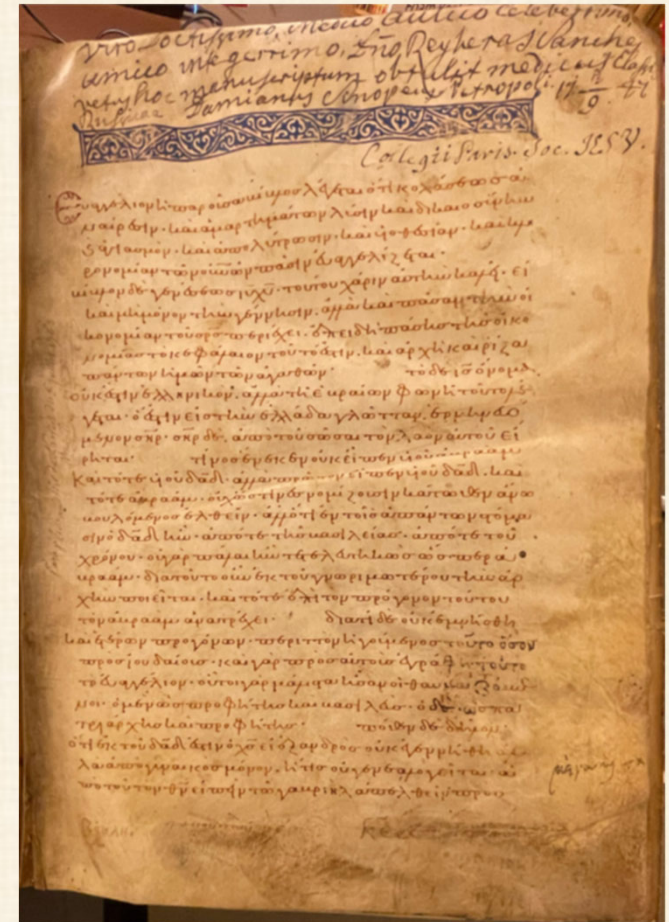
Гръцки източници

- *Евангелски катени*

а) издание Cramer 1840-1844

б) ръкописи – над 40 от Париж, Ватикана, Венеция, Оксфорд

- *Хомилии* на Йоан Златоуст (изд. *Patrologia Graeca*)

Преводът

Мост за предаване на знания, идеи и представи

Основните трудности произтичат от несъответствия в две плоскости:

а) **културна** – наличие на непознати за приемащата среда реалии, явления и понятия

б) **езикова** – асиметрията между съответните езикови системи

В зората на славянската средновековна литература:

- **новопокръстено общество** – недостатъчни знания за християнския мироглед, духовното и литературно наследство на Античността

- **млад книжовен език в процес на изграждане** – все още не са развити всички средства, съответстващи на византийския гръцки

Езиково-културна ситуация при УЕ

- **Оригиналът:** свод от сложни богословски тълкувания, съчинени от най-уважаваните отци на църквата
- **Неговият език:** шлифован повече от хилядолетие, витиеват изказ
- **Адресатът:** покръстено само преди поколение паство, което едва от 5-7 години слуша проповед на разбираем за него език
- **Средството:** литературен език на три десетилетия
- **Книжовен фон:** преводи на основните библейски книги и на най-необходимите за богослужението текстове, но повечето не достигнали физически Борисова България

А. Количествени данни

Съпоставка между:

- Гръцко-старобългарски речник към УЕ (работна версия)
- Гръцко-старославянски индекс (ŘSI) към (Пражкия) Речник на старославянския език (SJS) – включва данни за книжовни паметници, възникнали през IX-XI в.

Гръцкият словник на УЕ съдържа 3151 лексеми,
575 (18,2%) от тях започват с α.

А. 1. Неотразени в ЪSI гръцки думи

Гръцки думи, с които преводачите преди Константин Преславски, а и от ранната епоха изобщо, не са срещали.

575 гр. лексеми с α в УЕ, 90 от тях липсват в ЪSI

Тези гръцко-славянски корелати обогатяват фонда от преводни съответствия

Някои от тях:

ἀλόπειρα ‘опит, проба’ → **искоусть** ‘срв. изкушение’;

ἀγωνοθέτης ‘1. агонотет – уредник или съдия на състезание; 2. съдия, арбитър’ → **вѣньцедатель** ‘даващ венец, награда’; **подвижатель** ‘подбудител, борец’

ἀριστοποίηω ‘правя закуска или ранен обяд’ → **обѣдовати** ‘обядвам’

А. 2. Нови съответствия на познати гръцки думи

За **225** гр. лексеми с α , включени в $\check{R}SI$, УЕ предлага едно или повече нови, нерегистрирани съответствия.

Това са 39% от всички думи с тази начална буква в УЕ.

Творчески подход към изходния текст и свобода спрямо познатите образци.

Няколко примера:

$\acute{\alpha}\kappa\omicron\lambda\alpha\sigma\tau\omicron\varsigma$ ‘безнаказан, необуздан, разпуснат, разпътен, невъздържан, своеволен’ → УЕ **люבודѣиствънѣ** ↔ $\check{R}SI$ лакомѣ; лжавѣ; неоутомимѣ

$\acute{\alpha}\lambda\gamma\acute{\epsilon}\omega$ ‘чувствам болка, страдам, мъча се’ → УЕ **жаловати; негодовати** ↔ $\check{R}SI$ болѣти

$\acute{\alpha}\nu\alpha\psi\acute{\upsilon}\chi\omega$ ‘охлаждам, освежавам, давам отдих, успокоявам, подкрепям’ → УЕ **прохладити** ↔ $\check{R}SI$ покоити, поѣити

Б. 1. Решения, свързани с асиметрията между културите

а) заемки, употребени за пръв път в УЕ

ἵπποδρόμος → иподромъ

εἰς τὸν Ἴπποδρόμον ἔθαψαν – погребоша ю въ иподромѣ

(иподроміѣ в Симеоновия сборник от 1073 г.)

ἱστορία → история

τὴν Ἰωσήπου ... ἱστορίαν – иосифовю историю

но: ἀπὸ τῆς ἱστορίας τῶν Παραλειπομένων – кънигами паралипоуменъ

през следходното X столетие само в два преславски текста: Златоструй и Козма Индикоплевст

Срв.: Супр. ἐπὶ τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν – къ еѡγγѣлиискоу съказанию

Б. 1. Решения, свързани с асиметрията между културите

б) поморфемен превод (калкиране)

σεληνιάζομαι 'лунатик съм'

В Кирило-Методиевия превод на Евангелието: *мѣсѣуьнѣнъ зѣлѣ недѣжгы и мѣти* 'има месечни лоши недъзи/болести'; на новъ мѣсѣць бѣсновати сѧ 'бесувам на нов месец - новолуние'

В УЕ: *σεληνιαζόμενος* → *мѣсѣуьнѣ* 'месечен'; *σεληνιάζομαι* → *мѣсѣцовати (сѧ)* 'месецувам се' и *мѣсѣуьновати (сѧ)* 'месечнувам се'

Други калки:

- *ἐνανθρωπέω* → *вѣчловѣчити сѧ* 'вчовечавам се, приемам човешки облик'
- *τρισμακάριος* → *трѣблаженѣ* 'триблажен'
- *σκληροκάρδιος* → *жестосрѣдѣ* 'жестосърдечен'

Б. 1. Решения, свързани с асиметрията между културите

в) свободен по смисъл превод

ψῆφος ‘малко заоблено камъче; камъче за смятане; камъче или плочка за гласуване’ → ‘гласуване, решение’ → **ИЗДРЕУЕНИИЕ** ‘изговаряне, изричане’

ὅπως αὐτοὶ τὴν **ψῆφον** ἐξενέγκωσι, καὶ ἑαυτοὺς καταδικάσωσιν· - *Да изнесат сами изказаното/решеното и сами се осъдят* — да самн **ИЗДРЕУЕНИИЯ** ИЗНЕСΟΥТЬ• И САМИ СЯ ОСОУДАТЬ (СЛОВО 21);

ἕως ἄν αὐτὸς ὁ ἡμαρτηκῶς τὴν **ψῆφον** ἐξενέγκῃ· - *докато съгрешилият (про)изнесе сам решение/присъда* — допъдеже съгрѣшѣнн изнесеТЬ **ИЗДРЕУЕНИИЕ**• (СЛОВО 22);

εἰ γὰρ καὶ κατὰ διάνοιαν ἤλγουν οἱ δέκα, ὅμως τὴν τοῦ διδασκάλου **ψῆφον** ἀνέμενον - *макар и мислено да негодуваха десетте, чакаха учителевото решение/отсъждане* — аще бо и мѣслѣжъ негодоваахъ• десѣтъ• и оуѣнтелева **ИЗДРЕУЕНИИЯ** жьдаахъ• (СЛОВО 50).

Б. 1. Решения, свързани с асиметрията между културите

в) свободен по смисъл превод

ἀριστοκρατέομαι ‘управляван съм от аристокрация’ → **ВЛАСТИ** ‘властвам, господствам’

ὀλιγαρχέομαι ‘управляван съм от олигархия’ → **οὔμλιπτι** ‘умалявам, унижавам’ (= ἔλασσώ ‘умалявам, унижавам, повреждам’ и φαυλίζω ‘считам за лош, презирам, не зачитам’)

οὔτε τῶν πολιτειῶν μεταβληθεισῶν ἐγένοντο βελτίους Ἰουδαῖοι· ἀλλὰ καὶ **ἀριστοκρατούμενοι**, καὶ βασιλευόμενοι, καὶ **ὀλιγαρχούμενοι**, ἐν τοῖς αὐτοῖς ἦσαν κακοῖς·

Като се изменяше държавното (им) устройство, не ставаха по-добри юдеите, но управлявани и от аристокрация, и от царе, и от олигархия, в същата злоба пребиваваха.

ни жизньмъ измѣницѣемъ сѧ• оуныше бѣша жидове• нъ и **ВЛАДОУЩЕ** и цѣрюемѣ [цѣроуѣ G]• и **οὔμλιπμι**• въ тоиждѣ злобѣ пребѣваахоу•

Б. 2. Решения, свързани с езикови мотиви

а) Синонимия

фiлософия

по 1 съответствие: Псалтир, Клоцов сб., Декемврийски служебни минеи, Илина книга, Паренезис на Ефрем Сирин, Симеонов сборник от 1073 г., Пролог;

по 3 съответствия: Супрасълски сб. и 13 слова на Григорий Богослов;

по 4 съответствия: Апостол и Хроника на Георги Амартол

по 8 съответствия: УЕ и Златоструй

УЕ: добродѣланиѣ, мѣдрость, мѣдро разоумиѣ, разоумъ, разоумъ прѣмѣдръ, цѣль оумъ, тѣщаниѣ, философия

Златоструй: въздръжаниѣ, мѣдролубиѣ, мѣдролубѣство, любомѣдрѣство, прѣмѣдрость, мѣдрость, крѣпость и съмѣсль, философия

Б. 2. Решения, свързани с езикови мотиви

а) Синонимия

ἀρετή

превъзходство във физическите или моралните качества

В ЪSI общо 16 различни съответствия (вкл. две преписвачески грешки):

Супрасълски сборник – 10 и 1 грешка;

Апостол - 4;

Псалтир и Паримейник – по 2;

Синайски евхологий – 1

УЕ използва 10 преводни корелата: **благоволение**, **благоизволение**, **доброволение**, **добро изволение**, **доброизволение**, **доброразоумие**, **дѣтѣль**, **изволение**, **заповѣдь**, **добра дѣтѣль**

Б. 2. Решения, свързани с езикови мотиви

а) Синонимия

ἀρετή

УЕ: **добра дѣтѣль** (11) – в общ смисъл (като сбор от положителни качества, активно добротворство, добродетелта като защитна дреха на човека срещу злите сили)

дѣтѣль (2) – добродетел, изразяваща се във външно превъзходство или показност

заповѣдь (1) – добродетелта като спазване на Божиите заповеди

корен **вол-** (8) – добродетелта като свободен избор **благоволѣниѣ, благоизволѣниѣ, доброволѣниѣ, доброизволѣниѣ, изволѣниѣ, добро изволѣниѣ**

Б. 2. Решения, свързани с езикови мотиви

а) Синонимия

ἀρετή

ЊSI: корен дѣ- (8 лексеми); корен вол- (2 лексеми): **изволеніе** (Апостол), **благоизволеніе** (Супр. Сб.) – **винаги за Господ**

УЕ: корен дѣ- (2 лексеми); корен вол- (6 лексеми): **благоволеніе**, **благоизволеніе**, **доброволеніе**, **доброизволеніе**, **изволеніе**, **добро изволеніе** – **винаги за хората**

➤ От филологическа гледна точка за Константин Преславски наличието на доброволен, свободен избор е важна част от смисъла на гр. ἀρετή, т.е. от добродетелта.

Б. 2. Решения, свързани с езикови мотиви

б) Лексикална диференциация на семантичните нюанси

πολιτεία

‘1) граждански права, гражданство; 2) граждански начин на живот; 3) държавни дела; 4) държавна дейност, управление; 5) държавно устройство, форма на управление; 6) демократична форма на управление, република; 7) държава изобщо’

ЊSI: **житиѣ** (32 п.), **своя зѣмля и градъ** (1 п.), **житѣ** (1 п.), **жизнь** (2 п.) –
предимно в значение начин на живот

УЕ: **житиѣ** (5 п.) – начин на живот или обществено устройство (отнесени най-често към юдейските норми, а еднократно и към новия модел, който Бог желае да даде на хората)

жизнь (1 п.) – вид държавно устройство, ред

Б. 2. Решения, свързани с езикови мотиви

б) Лексикална диференциация на семантичните нюанси

πολιτεία

УЕ: **жизнь** (1 п.) – вид държавно устройство, ред

οὐτε τῶν **πολιτειῶν** μεταβληθειςῶν ἐγένοντο βελτίους Ἰουδαῖοι· ἀλλὰ καὶ ἀριστοκρατούμενοι, καὶ βασιλευόμενοι, καὶ ὀλιγαρχούμενοι, ἐν τοῖς αὐτοῖς ἦσαν κακοῖς·

Като се изменяше държавното (им) устройство, не ставаха по-добри юдеите, но управлявани и от аристокрацията, и от царе, и от олигархия, в същата злоба пребиваваха.

ни **жизньми** изменѣицеми сѡ• о҃нѣше быша жидове• нѣ и владоуше и цѣрюеми [цѣроуше G]• и о҃малѣеми• въ тоиже злобѣ пребѣваахоу•

Заключение

- Преводът на УЕ е много трудна задача, с която КПр се справя брилянтно
 - Успява да предаде сложния като мисъл и витиеват като изложение текст точно, ясно, разбираемо за своята аудитория.
 - Проявява тънък усет към семантиката на гръцките думи в дадения контекст и използва различни техники за тяхното предаване.
 - Разгръща потенциала на приемащия език чрез: културни заемки, нови думи, нови значения на съществуващите, лична философска интерпретация на възлови християнски понятия.
- **Всичко това го превръща в един от най-значимите строители на българския книжовен език от най-ранната епоха.**

Благодаря за вниманието!

